

TÜRKİYE'DE TÜKETİM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN GELİŞEMEME NEDENLERİ

Turan ATILGAN (*)

ÖZET

Ülkemizde sanayileşmeyle birlikte başlayan geniş iş gücü ve şehirleşme sonucunda, tüketim olgusunda büyük gelişmeler olmuştur. Bunun sonucunda tüketim kooperatifleri yoğun ücretli kitlelerin bulunduğu yerlerde gelişme eğilimi göstermiştir.

Tüketim kooperatiflerinin tüketicinin korunmasında ve kooperatif faaliyetin istenilen amaca ulaşmasındaki yeri tartışılmaz. Fakat ülkemizdeki tüketim kooperatifleri finansman eksikliği, lider eksikliği, halkın bilgisizliği, eğitim ve denetim sorunu, resmi ve özel kuruluşların ters yönlü etkileri, yönetim sorunları v.b. gibi sebeplerden ötürü henüz normal bir kooperatif durumuna ulaşamamış olduklarından ve idealleri de az olduğundan yerinde saymaktadırlar. Mevcut tüketim kooperatiflerimizin hem ortak sayısı hem de sermaye yönünden yetersiz olduklarından büyük oranda alımlarda bulunamamaları faaliyetlerini daraltmış ve içe kapanık küçük birer satış mağazından öteye gidememiştir.

Bu konuda Tüketim kooperatiflerimizin mevcut sorunlarının çözümünde ve hakettikleri yere gelmelerinde başta devlet, kamu kuruluşları ve basın olmak üzere eğitim ve öğretim kurumlarına büyük görevler düşmektedir.

(*) Arş. Gör., D.E.Ü.I.I.B.F., İşletme Bölümü

Avrupa'da tüketim kooperatifçiliğinin 1844 yılında İngiltere'de başlamasına rağmen bizde bunun 1913'lere kadar gecikmesinin nedeni Türkiye ekonomisinin ve toplumunun tüketim kooperatifçiliğinin doğuşunu gerektirecek ön şartlara haiz olmayışında aramak gerekir.

Tüketim kooperatifçiliğinin gelişme gösterebilmesi için bazı temel alt yapı sorunlarının halledilmiş ve belirli bir potansiyelin bulunması gerekir. Çünkü tüketim kooperatifleri bir ülkede ancak ekonomiye ait bir takım koşulların gerçekleşmesiyle bir ihtiyaç olarak ortaya çıkabilir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında kooperatife benzer hareketin, Rochdale öncülerinden başka türlü olması doğal görülmelidir. Çünkü Avrupa'da kapitalist ekonominin dengesizliklerine karşı doğan kooperatifçilik hareketi ile Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin doğuş nedenleri ayrı nitelik göstermiştir,

Türk toplumunun temel yapısı ve değer yargıları, hukuki ve ahlâki ilkeleri Avrupa'ya nazaran büyük değişiklikler göstermektedir. Avrupa'nın temel yapısı ile Türkiye'nin temel yapısı arasında farklar görülür. Avrupa'da endüstrileşmenin etkisiyle meydana gelen sermaye birikimi ve dolayısıyla sermayedar grup o tarihlerde Türkiye'de görülmemektedir. XIX. y.y. Türkiye'sinde geniş sermaye birikimi düzeyine ulaşmış bir burjuva sınıfı olmadığı gibi bunlara karşı diğer sınıfların çıkarlarını savunan bir örgüt te yoktu. Bu nedenledir ki ; Avrupa'da tabandan başlayan kooperatifçilik hareketi Türkiye'de tavandan başlamıştır (Uzel, 1971 ; 40).

Türkiye gibi tarımsal ekonominin ağır bastığı ve değişim ekonomisine daha yeni girmiş bir ülkede tüketim kooperatiflerinin gelişme olanağı çok güçtür. Çünkü bu tür bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Şöyle ki ; tarımsal faaliyetlerin ağır bastığı bir ekonomide üretim birimi küçük aile işletmeleridir ve bu işletmeler ya sadece kendi tüketimlerini karşılayacak miktarda ve nitelikte üretimde bulunmaktadırlar, ya da kendilerinin üretmedikleri bazı maddeleri elde edebilmelerini sağlayacak kadar bir fazlalık üretmektedirler. Ancak sanayi devrimi ve onu izleyen gelişimler, özellikle iş bölümü, pazara dönük yığın üretimin önemini arttırmıştır. Bu durumda tüketim kooperatifleri de önem kazanmışlardır.

Sanayi devriminin bir başka sonucu, tarımsal işgücünün sanayiye aktarılması olmuş, bu da şehirleşme olgusunu hızlandırmıştır. İşgücünün kırsal alanların dar çerçevesinden şehirlerin geniş çerçevesine gelmesi, yeni ihtiyaçları oratya çıkarmış ve kişilerin tüketim kalıplarını önemli ölçüde değiştirmiştir (Oksay, 1979, 41).

Batıda tüketim kooperatifleri, nüfuslarının büyük çoğunluğunu işçilerin oluşturduğu bölgelerde kurulmuş ve tabandan başlayan bir hareket olması nedeni

ile de kısa zamanda gelişme olanakları bulmuştur. 19. yy. da Batı Avrupa'da izlenen bu olgu Türkiye'de ancak 1950'lerden sonra ortaya çıkmıştır. Tarım topluluğundan sanayi toplumu olmaya geçiş çabalarının sancuları ve çelişkileri kendini göstermiş, kişilerin tüketim kalıpları, şehirleşme ile birlikte değişmeye başlamıştır. Kendi kendine yeterli üretim yapan küçük birimler, sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı büyük işletmeler karşısında onlarla rekabet edemez duruma gelmişler ve bunun sonucu olarak ya büyük ölçekli üretime geçmek ya da ortadan kalkmak alternatifleri ile karşı karşıya kalmışlardır. 1950'lerde başlayan bu olgu 1960'lı yıllarda doğal olarak hızlanmıştır (Polat, Tayanç, 1973, 59).

Tüketim kooperatifleri, tüketim olgusundaki gelişmeyle ortaya çıkmıştır. Bu da sanayileşmenin doğurduğu geniş işgücünün oluşturduğu şehirleşmenin sonucunda doğmuştur. Tüketim kooperatifleri yoğun ücretli kitleleri çalıştıran fabrika, devlet dairesi, banka vb. yerlerde gelişmektedir. 1844 yılındaki ilk tüketim kooperatifi de 28 kişinin oluşturduğu fabrika işçileri tarafından kurulmuştur. Ancak bazen bir kuruluşun merkezinde bir kooperatif, şubelerinde başka kooperatifler, yahut aynı kuruluştaki yanyana iki kooperatif bulunmaktadır. Hatta bazı hallerde kanuni bir hüviyeti olmayan bir yardımlaşma sandığı ve kooperatif aynı kuruluşun çatısı altında faaliyet göstermektedir. Bunların birimden merkeze doğru bir federasyon şeklinde teşkilatlandırılması gereklidir.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1969 tarihli "Kooperatifçilik Sorunları Araştırmasında" ücretlilerin tüketim maddeleri kadar borç paraya da ihtiyaçları olduğuna dikkat çekilerek tüketim kooperatiflerinin bünyesinde bir yardımlaşma fonu teşkil edilmesi ve tüketim kooperatiflerinin tüketim ve yardımlaşma kooperatifleri şeklinde kurulmasına ihtiyaç var denilmektedir.

Türkiye'nin sanayileşmeye başlaması sanayi ve ticaret merkezlerindeki nüfusun hızlı artışına sebep olmuştur. Genellikle şehirlerde oluşan bu nüfus birikimi (*), tüketim gereksinmelerini karşılamada büyük geçim zorlukları ile karşılaşmıştır. Aksak rekabetin hüküm sürdüğü kontrolsüz Türkiye ekonomisinde araçların fiyat politikaları daima geçim darlığında olan bu insan yığınlarını örgütlenmeye itmiştir. Türkiye'de dar gelirlilerin örgütlenme gereksinimi duymalarına rağmen bir-çok nedenler örgütlenmenin yeterli düzeye ulaşmasını engellemiştir (Duymaz, 1983 ; 37-43).

Tüketim kooperatiflerimiz merkezi finansman, rehberlik ve teknik yardım kuruluşlarından yoksundurlar. Bu durumda üst kuruluşlara çok iş düşmektedir.

(*) 1950'de nüfusun % 18.5'ini şehirli nüfus oluştururken bugün bu rakam % 53'dir.

Kooperatiflerimizin ortak sayısının, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığı zaman çok düşük olduğu görülmektedir. 1986 yılı verilerine göre Türkiye'deki tüketim kooperatiflerinin sayısı 4.863 tane, üst örgütlenmesi olan tüketim kooperatifleri birliği sayısı ise 14 tanedir.

1980 yılı verilerine göre 287 tane tüketim kooperatifinin İngiltere'de 10.000 tane mağazası ve 11 milyona yakın üyesi vardır (Özdemir, 114-120) (Arıkan 1987, 29). Türkiye'deki tüketim kooperatiflerinin ortak sayısı ise henüz yarım milyona ulaşmamıştır. Mağaza sayısı da 5.000 civarındadır. Bu da bize ülkemizdeki tüketim kooperatiflerinin sayıca çok fazla olmasına rağmen hizmet, ortak sayısı ve etkinlik açısından ne kadar geride olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra her yıl kooperatiflerden çıkanlar, girenlerin yarısından fazladır. Bu da henüz tüketim kooperatifçiliğinin büyük illerde bile tam olarak benimsenmediğini ve / veya kooperatiflerin üyelerine gereği gibi hizmet edemediklerini göstermektedir. Bu tür kooperatifler bir birlik ve bütünlükten yoksun bir şekilde, dağınık ve gelişmiş güzel bir örgütlenme içerisindedirler. 1913 yılında başlayan tüketim kooperatifçiliğimiz ancak 62 yıl aradan sonra ilk üst örgütlenmesini oluşturabilmiştir. Bazı istisnalar dışında Türkiye'de halka dönük bir tüketim kooperatifçiliği henüz gerçekleşmemiştir. Mevcut tüketim kooperatifleri hem ortak sayısı, hem de sermaye yönünden yetersiz olduklarından büyük oranda alımlarda bulunamamaktadırlar. Tüketim kooperatiflerinin bugüne kadar üretime dönük bir girişimde bulunamamış olmaları da başarısızlık nedenlerinden birisidir.

Tüketim kooperatiflerini finanse eden belirli bir kredi kuruluşunun bulunmaması da tüketim kooperatiflerini finansman bakımından en talihsiz kuruluşlardan biri yapmaktadır. Döner sermaye kıtlığı kooperatifin üyelerine sağladığı yararları çok ciddi şekilde sınırlamaktadır. Bunun yanı sıra ortaklara taksitle verilen malların taksitlerinin tahsilindeki gecikmeler finansman sorununu daha da ağırlaştırmaktadır.

Satış mağazalarının üyelerin oturma yerlerine uzak olması satışları büyük ölçüde düşürmektedir. Üyeler bazen belirli bir malın akla gelmedik çeşit ve markalarını aramakta, bunları tedarik etmekte kooperatif için çok zor olmaktadır. Çoğu kez tüketim kooperatifleri rantabl çalışan işletmeler karakterini göstermekten ziyade bünyelerinde kurulmuş oldukları kurumun yardımı ile gelişebilmektedir. Üyeler başkaları nam ve hesabına alışveriş yapmakta, risturn haklarını ziyadesiyle şişirmektedirler (Uzel, 1971. 64-65).

Ülkemizdeki tüketim kooperatifçiliğinin istenen düzeye gelemeyişinin nedenlerini şöylece özetleyebiliriz.

- 1- Halkın kooperatifçilik konusunda bilinçlendirilmemesi,
- 2- Lider eksikliği,

- 3- Devlet - Kooperatif ilkelerinin düzensizliği,
- 4- Resmi ve özel kuruluşların ters yönlü etkileri,
- 6- Eğitim ve denetim yetersizliği,
- 7- Finansman Sorunu,
- 8- Personel ve Yönetim sorunu.

1- Halkın Bilinçlendirilmemesi :

Karşımıza çıkan problem, kooperatif için yetkili ve bilgili yöneticiler bulmakla da sona ermekte ; burada karşımıza üyelerin kooperatifçilik konusunda bilgisizliği sorunu çıkmaktadır. Üyelerin, kooperatif ilkelerini ve çalışmalarını anlayabilecek ve bağlı buldukları kuruluşun geleceği ile ilgilenmesini kolaylaştırabilecek yollarla büyük bir ilgisi yoktur (Üzel ve diğerleri, 1975 ; 45-46). Bu yollar ise 1 oy verme ve kontrol yetkisi gibi, bir kooperatif kuruluşun yürüyebilmesi için özellikle önem taşır. Kooperatifin, bölgedeki etkisini kullanarak sömürücü çalışmalarını yürütmek isteyebilecek üyelerden savunulması için bütün üyelere daha sağlam ve köklü bir eğitim ve öğrenimin bulunması gerekir. Kooperatif yöneticilerinin ve üyelerinin bilgi yetersizliği, kuruluşun bir kendi kendine yardım aracı olarak başarı gösterememesinde en önemli nedenlerden birisidir.

Tüketim kooperatifçiliğinin ve genelde kooperatifçilik hareketinin ülkemizde gelişemeyişinin en büyük nedenini kooperatif hareketi hakkında halkın aydınlatılıp, bilinçlendirilmemesi yatmaktadır. Kooperatifçilik eğitimi konusunda yöneticilerin ve devletin gereken çabayı gösterdiğini söylemek doğru olmayacaktır. Kooperatif bilgisi halka mal edilememiştir. Kooperatif ancak dar gelirlilerin kooperatifi kurma gereksinimini yürekten duyanların malı olduğu zaman tutunup gelişeceği gerçeğini, o gerçeği omuzlarında taşıyanlara öğretilmemiştir. Kooperatif nedir, nasıl kurulur, nasıl işler, seçme seçilme, yönetimi nasıl olur, Türkiye'nin ekonomik şartları nedir ? Kooperatifçilerin karşısında hangi kesim vardır, onlarla nasıl mücadele edilir ? ve buna benzer bilinç yayılmadıkça tüketim kooperatiflerinin gelişmesini beklemek hayal olur. Türkiye'de kooperatifçiliğin uzun yıllar kısır kalmasının nedeni bu bilgi ve anlayış eksikliğidir.

Halkımızda var olan imece, yardımlaşma güdüsü ve ortaklaşa çalışma adetleri, işlenerek bunun toplum yararına ekonomik ve sosyal bir kuruluş biçimine dönüştürülmesi başılamamıştır.

1860 yıllarında Mithat Paşa tarafından başlatılan hareket kısır bir döngü içinde kalmış, 1928 - 30 yıllarına kadar da devletin yakın ilgisinden ve gerekli yasal düzenlemelerden yoksun kalmıştır. İngiltere'de 1844'lerde başlayan tüketim kooperatifçiliği ülkemize ancak 20. y. yılın başlarında girebilmiştir. Bir eksiklikte aydınlarımızın kooperatifçilik hareketinin gelişmedeki önemini küçümsemeleri ve kavrayamamaları üzerine bu hareket desteksiz kalmıştır (Polat, Tayanç, 1973, 60).

Kooperatifçilik hakkındaki ilk eser kabul edilen Ahmet Cevat Emre'nin 1913'de yazdığı "İktisatta İnkılâp " adlı eser'de gereğince anlaşılamadığı ve yaygınlaştırılmadığı için etkili bir sonuç verememiştir. Ülkemizde I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan tüketim kooperatifleri de kooperatifçilik eğitiminden ve bilgisinden yoksun bulunan halkın ancak erzak dağıtımını ile uğraşmış ve savaşın bitimiyle de bu gelişmeye uygun ortam ortadan kalmıştır. 2. Deneyde aynı nedenlerle halkın bilinçsizliği yüzünden tutunanamamış ve dağılmıştır. 3. Deney olarak 1925'de kurulan "Ankara Memurlar Kooperatifi" de yaşamını bugüne kadar sürdürmesine rağmen kooperatifçilik ilkelerini gereğince benimseyip uygulamadığı için bir ticaret şirketi kimliğine bürünmüştür (Saka ; 1974 ; 108-112).

Halkın kooperatifçilik hakkındaki bilgisi o kadar yetersizdir ki ortakların kooperatifin ana sözleşmesinden ya da amaçlarını belirten belgelerden haberi yoktur. Çevrede başarısız kooperatiflerin çokluğu da hem dışarıdan kooperatiflere karşı güvensizliğin oluşmasına hem de ortakların birbirlerine karşı güvensizliğine yol açmıştır.

Bunun önlenmesi için halkın ve ortakların kooperatifçilik hakkında bilinçlendirilmesi ve kooperatiflerin başına getirilen yöneticilerin yetkili , bilgili ve basiretli kişilerden seçilmesine dikkat edilmelidir (Türk Kooperatifçilik Kurumu, 1980 ; 79-80).

2- Lider Eksikliği :

Tüketim kooperatiflerinin kurulup gelişmesi için demokratik, örgütçü ve uzman liderlere ihtiyaç vardır. Bu gün ülkemizde tüketim kooperatiflerini kuracak, yatay ve dikey örgütlenmelerini sağlayacak liderlerin yok olduğunu söylemek pek doğru olmayacaktır. Ama bunların belirli noktalarda birleşerek seslerini yeterince duyurduklarını söyleyemeyiz.

Ahmet Cevat Emre ile başlatılan tüketim kooperatifçiliği hareketi adeta sahipsiz bırakılmıştır. 55 yıldır, hiçbir bürokrat, devlet adamı, siyasetçi ve aydın çıkıpta kooperatiflerin önemi ve ülkemizdeki durumunun düzeltilmesi açısından gerekli çabayı sarfedememiştir.

Kooperatifçi liderlerimiz kooperatifçilik konusunda çok yazıp çizmişler ve konuşmuşlar fakat işin bu teorik yönünden daha önemli olan uygulama yönüyle ilgilenmemişler ve bu yöne eğilmemişlerdir. Ayrıca birde kooperatifçi liderlerimizin fikir ayrılıklarına düşmeleri de kooperatifçiliğimizin gelişmesine olumsuz yönde etki etmiştir.

Bugün tüketim kooperatifçiliğinin gelişmesinde liderlere büyük görevler düşmektedir. Tüketicinin örgütlenmesi, mevzuattaki boşlukların giderilmesi ve kooperatifler arası ilişkilerinin düzenlenmesinde iyi bir liderin rolü büyüktür. Aslında

kooperatifçi liderlerimiz yok değildir. Fakat bugün seslerini duyuramamaktadırlar (Polat, Tayanç, 1973 ; 64).

3- Devlet - Kooperatif İlişkilerinin Düzensizliği :

Tüketim kooperatifleri devletten en az yardım ve destek alan kooperatiflerden birisidir. Tarımsal kooperatifler hakkında yasal düzenlemeler 1930'larda yapıldığı halde tarım dışı kooperatifler hakkındaki yasal düzenlemeler ancak 1969 yılındaki 1163 sayılı kanunla olmuştur. Bu tarihe kadar kurulan tüketim kooperatifleri Ticaret Kanununun Anonim şirketlerle ilgili hükümleri çerçevesinde ele alınmış ve kurulan tüketim kooperatiflerinin sorunlarıyla devlet ilgilenmemiş bunu bazı özel gönüllü kuruluşların omuzlarına yüklemiştir.

Ülkemizdeki tüketim kooperatifleri genellikle devlet daireleri ve özel işyerlerinin bünyelerinde kurulabilmiş ve yaşayabilmişlerdir. Bu nedenle devletin bu tür kooperatiflerin kurulmasındaki yardımları inkâr edilemez. Fakat bu kuruluşlardaki kooperatifler, sermaye ve ortak sayılarını arttırmaktan başka esaslı bir gelişme gösterememişlerdir. Bir kere memur zihniyeti zamanla ortaklık hak ve ödevlerinin yasal gereğini zedelerken, ayrıca ortak- kooperatif ilişkilerinin doğal karakterini değiştirmiş ve ortağın kendi kuruluşuna sahip çıkamaz duruma gelmesinde en büyük rolü oynamıştır (Polat, Tayanç, 1973 ; 63).

Kooperatif ortaklarının kooperatife ilgilerinin azalması sonucunda, ortaklar kooperatifin yönetim ve denetleme kurullarında görev almak istemedikleri sonucunu doğurmuştur. Buna neden olarak da bu kooperatif kurullarının faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu da bize kooperatiflerde eğitim meselesinin önemine ve ülkemizdeki yetersizliklerine dikkati çekmektedir. Kooperatifçiliğin gelişmiş olduğu ülkelerdeki kooperatif eğitimi yapan, kolejler, enstitüler, yüksek okullar ve araştırma merkezlerinin ülkemizde olmayışının sonucudur. Kooperatifçilik eğitiminin sağlanmasında bu kuruluşların önemi inkâr edilemez. Bunu sağlayacak organ ise devlettir. Devlet, kendisinin gerçekleştirmediği eğitim çalışmalarını gönüllü kuruluşlara bırakmakta, fakat onlara da gereken ölçüde yardımda bulunmamaktadır. Böylece yetersiz çalışmalarla eğitim sorunu çözümlenememektedir.

Tüketim kooperatiflerinin gelişmesini engelleyen etkenlerden bir tanesi de "Denetim" sorununa devletin gereği kadar eğilmemesidir. Başlangıçtan beri devam eden bu olumsuz tutum, tüketim kooperatiflerinin esaslı bir denetim mekanizmasından yoksun bir şekilde başıboş olarak tutulmasını ve yapılan usulsüz işlemlerin yıllarca devam etmesini sağlamıştır (Polat, Tayanç, 1973, 66).

4- Resmi ve Özel Kuruluşların Ters Yönlü Etkileri :

Türkiye'de tüketim kooperatifçiliğinin gelişmesini etkileyen nedenlerden bir tanesi de kamu ve özel teşebbüs kuruluşlarıdır. Migros, Gima, Tansaş gibi kuruluşlar tüketim kooperatiflerinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedirler. 1950'lerde İstanbul'da İsviçreli bir şirket ile devletin ortak olarak kurduğu Migros, bundan sonra Ankara'da kamu kuruluşları ve diğer kuruluşlarla kurulan Gima (Polat, Tayanç, 1973, 67, Uzel ; 1971 ; 60-61). ve en son olarak ta İzmir Belediyesinin girişimleriyle kurulup güçlendirilen Tansaş tüketim kooperatiflerine rakip olarak kurulmuş olan işletmelerdir. Bu kuruluşları kuran ve destekleyen devlet ve özel idareler bunların kârına sahip çıktığı gibi zararını da karşılamaktadırlar. Bu kuruluşların gelişip güçlenmesi tüketim kooperatiflerinin önemini olumsuz yönde etkilemektedir.

Tanzim satışı yapan bu tür kuruluşların tüketiciye karşı bazı ekonomik yararlarının olduğu kuşkusuzdur. Ancak bu kuruluşlar, enflasyon ve diğer ekonomik buhran dönemlerinde, üretici ve tüketicinin örgütlenme duygularını köreltmektedir. Bu durum hem yeni kooperatiflerin kurulmasını olumsuz yönde etkilediği gibi hem de kurulu kooperatifin ortağının zamanla kooperatiften ayrılmasına zemin hazırlamaktadır.

Ayrıca Migros, Gima ve Tansaş gibi tanzim satışı yapan kuruluşların kurulma ve gelişme dönemlerinde devletin ve özel idarenin geniş desteğini sağlamış, günlerce ve aylarca süren reklam ve propaganda ile tüketici kitlesi bu kuruluşlara karşı bilinçlendirip uyarılmıştır. Aynı çaba ve gayret maalesef tüketim kooperatifçiliğine gösterilmemiştir.

Devlet veya kamu kuruluşlarının desteğiyle kurulan bu kuruluşlar fiyatların ucuz ve kalitenin yüksek olmasını sağladıkları gibi, tüketicileri aşırı fiyat artışlarına karşı da ko umuştur. Oysa, bu kuruluşlara gösterilen ilgi tüketim kooperatiflerine de gösterilmiş olsaydı daha iyi sonuçlar alınabilirdi.

Devlet ya da devletin kontrolü altındaki müesseseler tarafından kurulmuş bulunan tüketim kooperatifleri hem uzun ömürlü, hem de verimli olmuştur. Bununla beraber bu kuruluşların bağlı buldukları kuruluşun kaynaklarını sömürme oranı hem ömür, hem de verim ölçüsünü sağlamıştır. Fakat bu sistem ülkemizdeki tüketim kooperatiflerinin kapılarını dışarıya kapamıştır. Çünkü, kapalı kapı ortak sayısını azalttığı gibi azalan sayı da sömürme oranını arttırır. Aslında, tüketim kooperatifçiliği bir kitle hareketidir. Hareketin verimliliği de genişliğiyle sağlanabilir (Polat, Tayanç, 1973, 68).

5- Kooperatifler Arası İşbirliğinin Sağlanamaması :

Ülkemizdeki tüketim kooperatifleri sayıca çok olmasına rağmen bunların çoğu bir tane mağazası olan güçsüz, dar kapsamlı ve perakendeci düzeyindedirler. Böyle olunca bunların toptancı kuruluşlar gibi direk üreticiye inip büyük alımlar yapmaları ve dağıtım kanallarında hakimiyetlerini sürdürmeleri imkânsız hale gelmektedir. Böyle bir imkândan yoksun olan tüketim kooperatiflerimizin ortaklarına sundukları malların fiyatları ya piyasa fiyatlarıyla hemen hemen eşit veya piyasa fiyatlarının çok az altında olmaktadır. Bu fiyat düşüklüğü de malları ucuza tedarik ettiklerinden değil, düşük kâr marjı ile çalışmalarından kaynaklanmaktadır (Perek, 1977 ; 53).

Ülkemizdeki tüketim kooperatifleri tarımsal ve tarım dışı kooperatiflerle aralarında işbirliği kuramadıkları gibi kendi aralarında da işbirliği kuramamaktadırlar. Oysa, gelişmiş ülkelerde üretim ve tüketim faaliyetlerini birlikte yürüten kooperatifler piyasa dengesinin kurulmasında çok önemli bir yere sahiptirler. Biz de ise üretim ve tüketim kooperatiflerinin birlikte yürütülmesi henüz gerçekleşmemiştir. Bu faaliyetin başlangıcını ise tüketim kooperatiflerinin birlik ve toptancı mağazalarının kurulması oluşturur.

Bu konuda devletin kooperatifler arasındaki işbirliğinin sağlanmasına katkıları olmadığı gibi, mevcut üretim kooperatiflerinin de tüketim kooperatiflerine yardımcı olmadığı gözlemlenmektedir. Kooperatifler arasındaki bu işbirliğinin sağlanamamasından da en fazla zararı tüketiciler görmektedirler.

6 - Eğitim ve Denetim Yetersizliği :

Ülkemizde tüketim kooperatifçiliğimizin gelişmesini engelleyen etmenler çok sayıda olmasına rağmen bunların içinden en önemlilerinden bir tanesi ve dolayısıyla diğerlerini de etkileyeni kooperatif eğitiminin ve denetiminin gereği gibi yapılamamasıdır.

Bu sorunun iki yönü bulunmaktadır. Bir tanesi kooperatif yöneticilerinin eğitimi diğeri de mevcut kooperatiflerin denetimidir. Eğitim ve denetim konusundaki bu iki yönlü faaliyet, hareketin belirginlik kazanmasında büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde tüketim kooperatiflerini halka mal edilememesine ve özellikle mevcut kooperatiflerin, gerçek anlamda birer hizmet kuruluşu olmaya yönelmelerinde bu iki engel ön plandadır (Polat, Tayanç, 1973 ; 71-72).

Türkiye'de 1970'li yıllara kadar tüketim kooperatifleri ile ilgili eğitim faaliyetleri uygulamalarına gidilmemiştir. 1970'lerde başlayan eğitim faaliyetleri üzerinde çok durulmuş olmasına rağmen bunun uygulamaya konamaması sadece tebliğ ve önemine ilişkin demeçlerle yetinilmesi sonucu istenen veya beklenen sonuç elde edilememiştir. Oysa tüketim kooperatiflerindeki eğitim faaliyetlerinin bu kadar

geç başlamasına rağmen tarımsal kooperatiflerde eğitim faaliyeti Ziraat Bankasının öncülüğünde 1942 yılında başlamıştır (Perek, 1977. 55).

Gerek 1961 ve gerekse 1982 Anayasasında "devlet kooperatifçiliğinin gelişmesini sağlayıcı tedbirleri alır" ibaresi olmasına rağmen bu maddenin özellikle kasteddiği eğitim ve denetim konusunda gerekli ve yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Eğitim ile ilgili bu faaliyet birkaç gönüllü kuruluşun eline bırakılmıştır. Sonuç olarak ta kıt kaynaklı bu kuruluşlar beklenileni verememiştir.

Denetim konusunda ise sadece tüketim kooperatifleri açısından değil, tüm kooperatiflerimiz açısından da maalesef çok büyük bir boşluk vardır. Ülkemizde sayıları 4.800'lere varan tüketim ve 41.000'lere varan toplam kooperatiflerimizin denetim mekanizmasıyla uğraşan müfettiş ve gerekli personellerde çok büyük bir yetersizlik vardır. Böyle olunca devlet kooperatiflerinin denetimini ancak kuruluş safhasında ve usulsüz işlemlere ilişkin başvurularda yapmaktadır.

Devletin kooperatifçilik eğitimi de olmak üzere kooperatifçilik hareketinin gelişmesinin sağlanması görevi 1163 sayılı kooperatifler kanununun ile Ticaret Bakanlığına bırakılmıştır. Ticaret Bakanlığının görev ve yetkileri içinde kalan kooperatiflerin eğitiminin sağlanması maksadıyla bakanlık emrine, kooperatifler, bilançolarına göre hasıl olan müsbet gelir-gider farkının % 1'ini yatırırlar. Kanunda böyle açık seçik bir hüküm varken ve kooperatifler tarafından yatırılan bu % 1'lik fonlarla bakanlık henüz kooperatifçilik eğitimi faaliyetlerine başlamamıştır. Burada ortaya çıkan soru bu fonun nerede ve nasıl kullanıldığıdır (Polat, Tayanç, 1973 ; 72-73).

Ülkemizde bugün kooperatifçilik eğitimi görevini, Türk Kooperatifçilik Kurumu başta olmak üzere, birçok Üniversitelerimizdeki kooperatifçilik anabilim dalları ve enstitüleri üzerlerine almıştır.

7 - Finansman Sorunu :

Tüketim kooperatifleri yapı olarak daha çok nüfusun gelir düzeyi düşük tabakaları tarafından kurulup geliştiği için ıstırabını çektiği sermaye noksanlığı, hemen herkesce bilinen bir gerçektir.

Sermaye noksanlığı, gelişmekte olan ülkelerde kooperatifçiliğinin gelişmesini ve yayılmasını engelleyen, ya da ağırlaştırılan önemli nedenlerden bir tanesidir. Bu durumda devletin kooperatiflere mali yardımda bulunması gerekmektedir. Fakat bu da, devletin kooperatiflerin yönetimine müdahalesine yol açmaktadır.

Kooperatiflerin sermaye ihtiyacı sadece kapital yatırımları için değil, ihtiyaçlara göre günden güne büyüyen teknik gelişmeleri karşılayacak çalışma sermayelerine de ihtiyacı vardır (Hirschfeld, 1973 ; 27).

Mevzuatın ortakların sermaye miktarına getirdiği kısıtlamalar nedeniyle kooperatiflerin bu iki tür sermaye ihtiyacını karşılaması mümkün olmamaktadır.

Çözüm yolu olarak kapital yatırımı görevini devletin üzerine alması geçici bir yol olarak düşünülmelidir.

Kooperatiflerin finansman kaynaklarından bir tanesi de kredilerdir. Fakat tüketim kooperatifleri daha çok kamu bankalarından sağlanan bu kredilerden gereken ilgiyi ve yararı görememektedirler. Bunun nedeni de tüketim kooperatiflerinin tarımsal kooperatiflerin (devletten) aldığı desteği görememesi ve teşvik edilmesidir. Böylece tüketim kooperatifleri kendilerini destekleyecek finansman kaynaklarından yoksundurlar.

Ülkemizdeki tüketim kooperatifleri gelişmiş ülkelerdekine aksine miktarca fazla olmalarına rağmen kalite ve etkinlikçe küçüktürler. Sonuç olarak ta birbirinden tamamen bağımsız en fazla 1-2 mağazası olan küçük tüketim kooperatifleri birbirleriyle bir dayanışmaya giremediklerinden piyasayadan gereken girdileri ucuza alamamakta, ortaklarına da ucuza satış yapabilmek için, ancak çok az bir kâr payı ile çalışmakta bu da onların gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yanında satış mağazalarının ortakların oturma yerlerine uzak olması satışların büyük ölçüde düşmesine neden olan bir başka etkidir.

8- Personel ve Yönetim Sorunu :

Bir kooperatifin kurulabilmesi ve başarı ile yönetilmesi için yeterli bir bilgi ve yönetim tekniği yanında tecrübe de gerekir. Az gelişmiş ülkelerde ise nüfusun büyük çoğunluğu ilk öğretimi bile bitirmemiş durumdadır. Kooperatif yöneticilerinin bilgi, beceri ve tecrübe yetersizliği, kuruluşun kendi kendine yardım aracı olarak başarı gösterememesinin en önemli nedenlerden bir tanesidir (Hirschfeld, 1973 ; 28-29).

Yönetim ve personel sorunu tüketim kooperatiflerini ilgilendirdiği kadar diğer kooperatifleri de ilgilendirmektedir. Kooperatiflerin de bazı istisnalarla diğer ticari işletmeler gibi işletilmeleri onların faaliyetlerinin devamlılığı ve başarısı açısından oldukça önemli ve gereklidir. Devletin kooperatif yöneticisi yetiştirilmek üzere kooperatifçilik okulları açması, ya da bu konuda faaliyet göstermek isteyen kuruluşlara mali yönden yardımcı olması gerekir. Buradan hareketle şöyle bir sonuçta ulaşabiliriz. Çok defa, kooperatif kurulmadan önce, kooperatifçi yetiştirilmesi gerekmektedir. Geri kalmış ülkelerde daima bunun tersi yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat şüphe yok ki, kooperatifçi yetiştirmek, yönetici yetiştirmekten daha güç bir sorundur. Bu da bir kitle eğitimi işidir. Hareketin hedefi ; maddi, sosyal ve kültürel hayat seviyesini yükseltmek için müştereken harekete geçme inisiyatifi halkın alışkanlığı yaratır. Bunun için de önce, mukte-

dir, dinamik ve sorumlu olabilecek liderler yetiştirmek lâzımdır. Bunun için de tüketiciyi örgütlendirme faaliyetleri ile birlikte, kurulacak kooperatiflerde görev alacak olan personelin eğitimi çalışmalarına da başlanılması zorunludur. Bugün Türkiye'de tanzim satışı yapan kooperatif kuruluşlarda çalışan personelin, bu yoldaki eğitimlerinin tamamlanmamış olması bu kuruluşların modern bir biçimde işletilmelerinde ilk engeli oluşturmaktadır.

Tüketim kooperatifleri yapısal organizasyon ve örgütlenme bakımından oldukça kısır kalmışlardır (T.C. Başkanlık D.P.T. Araştırma raporu ; 1974 ; 9).

Tüketim kooperatiflerinin yönetiminde yer alan personelin yöneticilik hakkındaki bilgilerinin yetersiz ve deneyimsiz oluşu onların kooperatif faaliyetinin önemini de iyi anlayamamalarına neden olmakta bunun sonucunda istenilen performans sağlanamamaktadır.

Yönetimdeki örgütlenme tüketim kooperatiflerinin çalışmalarını büyük ölçüde etkilemektedir. Yine aynı şekilde üst örgütlenmenin kurulması da tüketim kooperatiflerinin başarısını önemli ölçüde etkilemektedir.

Bugün ülkemizdeki tüketim kooperatifleri yönetim ve işletme sorunları yüzünden çoğunlukla tek mağazası, sayıca az ortağı ve sınırlı sermayesi ile küçük birer süpermarket görünümündedir.

Bu durumun bir diğeri nedeni de tüketim kooperatiflerindeki yöneticilerin bu işin uzmanı olmamaları , kendi özel işlerinden arta kalan zamanlarında kooperatifte çalışmaları yatmaktadır.

SONUÇ

Tüketicinin korunmasında tüketim kooperatiflerinin rollerini en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için devletin ve gönüllü kuruluşların olaya gereken önemi vermeleri gerekmektedir. Tüketim kooperatiflerimizin gelişmiş ülkelere kıyasla sayıca fazla olmasına rağmen, faaliyet hacmi ve ortak sayısı açısından çok düşük olması tüketim kooperatiflerimizin içinde bulunduğu sorunların önemini göstermektedir.

Yakın bir gelecekte de tüketim kooperatiflerimizin durumlarında önemli bir iyileşmenin olacağını söylemek hemen hemen olanaksızdır. Çünkü bugün tüketim kooperatiflerimizin yerini büyük şehirlerde çok mağazalı süpermarket ve tanzim satışı yapan kuruluşlar almaktadır.

Bundan dolayı tüketim kooperatifleri hem içten hem de dıştan gelen bir düzenleme ile etkinliklerini arttırabilirler.

REASONS OF UNDERDEVELOPMENT FOR CONSUMPTION COOPERATIVES IN TURKEY

There have been significant developments in the phenomenon of consumption, resulting from urbanization and flow of manpower that started concurrently with industrialization in our country.

Consequently, consumption cooperatives have shown a tendency of development in areas where massive wage earners have concentrated.

It is impossible to contend the role of consumption cooperatives in protecting the consumer. However, consumption cooperatives in Turkey, have not achieved much remarkable progress due to inadequacy of financial resources, lack of leaders, ignorance of public, educational and auditing problems, unfavorable effect of governmental and private agencies, administrative and etc.

Since, the present consumption cooperatives are insufficient in terms of both the number of shareholders and the size of capital, inability of procurement in large scales have narrowed their scope of activities and could not develop beyond intro-verted, small sales shops. In that context, the state educational institutions and the press have important responsibilities in solving existing problems of Turkish consumption cooperatives and bringing those institutions to a level which they deserve.

K A Y N A K Ç A

Hinscheld, Andre (Çev : Oğuz Çataloğlu) ; Gelişen Ülkelerde Kooperatiflerin Önemi ; Ege Üniv. Matbaası, İzmir - 1973.

Özdemir, Necdet ; Kooperatifçilik, A.Ü. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını Ankara

İşyılmaz, İsmail ; Tarım - Sanayi - Ticaret Bütünleşmesinde Kooperatiflerin Rolü, Finansal Yönetim ve Yatırım Planlaması Dergisi, Yıl 5, Mart - 1983, Sayı : 17

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Araştırma Raporu ; Türk Kooperatifçiliği Üzerine Öneriler, DPT Yayınları ; Ankara - 1974.

Türk Kooperatifçilik Kurumu ; Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler ; Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını, Ankara - 1980

Türk Kooperatifçilik Kurumu ; Gelişmekte Olan Ülkelerde Kooperatifler ve Türk Tecrübesi ; Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları ; Ankara - 1970.

Arıkan, Rauf ; Türkiye'de ve AET Kooperatifçilik ; XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını, Ankara - 1987.

Polat, Hüseyin ; - Tayanç, Tunç ; Tüketim Kooperatiflerinin Sorunları, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara - 1973.

Perek, Mahmut Celâlettin ; Gelir Dağılımı Açısından Tüketim Kooperatifleri, Türk-iş Yayınları, No : 117, Ankara - 1977.

Oksay, Kâzım ; Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını, Ankara - 1979.

Tokat, Bülent ; Yönetimde işbirliği ilkesinin Türk Kooperatif Düzenindeki Sorunsal ve Bir Model Denemesi, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir - 1985.

Saka, Remzi ; Kooperatifçiliğimiz Kurucular ve Temel Sorunlar, Aktaş Matbaası, İstanbul - 1974.

Uzel, Celâl ; Tüketicinin Sorunları ve Kooperatifçilik, Şark Matbaası, Ankara - 1971

Uzel, Celâl ; Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatifçilik ve Devlet, 2. Baskı Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını, Ankara - 1975.